

դացի պատմիչները նայած ըլլալով, հարկաւ ուրեմն իրեն ժամանակակից հայկական յիշատակարաններու գրքեր պէտք է որ գործածած ըլլայ որ այսօրուան օրս կորսուած էն, ու մեր ձեռքը հասած չէն :

(*Մնացորդը գալ քուսով.*)

puisé, si j'avais à émettre une opinion, je dirais que, n'ayant consulté ni les écrivains syriaques ni les byzantins, il a dû nécessairement faire usage de livres ou de mémoires contemporains écrits en arménien et aujourd'hui perdus.

(*La suite au prochain numéro.*)

Ի ՎԵՐԱՅ ԱԶԱՏ ԱՆՈՒՆ ԲԱՂԱՔԻՆ, ՈՐՈՅ ԱՒԵՐԱԿՆ ՏԵՍԱՆԻ Ի ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՍ.

Ի տարարնակութեամբ կեալ իմում ի Սեւան կղզւոյ, յորժամ դադարեցայ յառնելոյ զհաւասարըս հնոց կարեւոր մատենից Նախնեաց մերոց, ինձ ի վշտիս սփոփանս եւ ի գրօսումն պարագորդութեանս՝ ձեռն արկի նախ ի ստորագրութիւն Սեւանայ անապատին, ընդարձակելով ըզբանս պատմութեան՝ որ զնմանէն :

Երկրորդ, յաւելի բանս ի նոյն եւ վասն ծովակին Գեղամայ կամ Սեւանայ, մանաւանդ վասն ելեւելից նորա, որպէս հաւաստեցին մեզ բնակիչքն :

Յայտմանէ եւ բանասիրաց ոմանց առեալ է հատուածս ինչ բանից, եւ հրատարակեալ ի Ռուս եւ ի Գաղղիական լեզուս :

Երրորդ, տեսեալ իմ քե այս ծովակ բաց ի յայտնի ստենէն ընդ որ հոսէ յառատանայն միայն, ունի եւ գաղտնի ստինս, յորոց զբազումս հանէ ի գանազան գաւառս Արձախայ, վասն բուելոյ իմն գնացի ի խոյզ նոցա, եւ հարկեցայ լինել գաւառագիր եւ սահմանացն ընդ որս գնան շուրքն :

Չորրորդ, հարկ եղև ոչ ասել շատ, որչափ ինչ գրեաց քաջ ստորագիրն մեր Յովհաննէս Եպիսկոպոս Շահխաբունեան զԳեղարքունոյ՝ զգաւառէն Սիւնեաց, որք շրջափակեալ կան շուրջ գեղերը ծովակին Գեղամայ, որպէս գրէ Յովհաննէս Կարողիկոս Պատմարան, ուստի ի նոյն վաստակ եւս կրկին բերայ՝ ինչ ինչ յանտեսելոցն յառաջնոյ անտի՝ ի յայտ բերելով :

Եւ այսպէս այս գրուած չորեքմասնեայ յանկ ելբայց ոչ համարձակեցայ դեռ ածել յերեսան, յուսով պատահելոյ այնպիսի հետախոյզ եւ երկայնամիտ ուղեւորի, մանաւանդ ոչ կաշկանդելոյ իբրեւ զիսն յոտնակապս, որ ի ձեռին ունելով գուրուականս այսոցիկ գրուածոց, ի շրջագայութեամբն զննութենէ առցէ գաւելի եւս ծանօթութիւն, յաւելեալ եւ զարձանագրութիւնսն ամենայն. որով զլիաւորեացէ զգուգնաքեայ վաստակըս եւ տացէ ի յոյս :

Արդ այն ինչ այսպէս զԳեղարքունիս, կամ որ նոյնէ՝ զգաւառն Գեղամայ ի գիր առնուի, միշտ առաջի աջաց ունէի գայս բան Սրբոյ հօրն մերոյ

Մովսիսի Խորենացոյ, զոր գրէ ի գիրսն Բ. ի գլ. Ժ.

« Խնդիր արացես ի Գեղարքունի ի գաւառին
« Սիւնեաց, եւ գտցես յառաջին հագներգութեանն
« յերեքտասաներորդ բուին, զի վկայէ յեղե-
« սեայ դիւանին լինել ամենայն գործոց առաջին
« քաղաւորացն մերոց մինչեւ ցԱրգար, եւ զկնի
« Արգարու մինչեւ ցԵրուանդ. որ այժմ կարծեմ
« գտանի պահեալ ի նոյն քաղաքի : »

Սովին այսու հաստատեալ էի յիմ միտս քե ի Գեղարքունիս պարտ է լինել քաղաքի իմիք վաղընջականի, եւ երեսելոյ, զի իցէ Արքունիք Սիւնեաց : Ուր նստեր, գուցէ բայց յառաջնոցն եւ Վաղինակ Սիւնեաց տեր : Յետ սպանման նորա՝ եղբորորդի նորա Վասակ մանուկ հասակաւ անդ նստաւ ընդ նորա :

Սա յառաքելական պաշտաման սրբոյ վարդապետին Մեսրոպայ ի Սիւնեաց աշխարհին ի բարձումն կռապաշտական հետոց գտաւ օգնական : Սա հպատակեր իբրեւ որդի առ հայր առ սուրբ վարդապետն, ձեռնտու էր նմա յամենայն օգտակարս ազգին :

Ուստի աստ հաստատեցաւ մատենադարան, որպէս ձեռամբ եւ խրատու սրբոյ վարդապետին, նոյնպէս եւ վաստակասիրութեամբ Մովսիսի Խորենացոյ : Աստ հիմնեցաւ եւ վարժարան բարգմանութեան եւ աստուածաբանութեան : Աստ եւ վաղ ընդ փոյր ծաղկեցաւ եւ ուսումն, եւ բազմայան աշակերտեալք երեսելիք :

Մինչեւ յերբալ սրբոյն Մեսրոպայ յԱղուանս, յաւուրս Եսուաղէն արքայի Աղուանից, եւ Տեառն Երեմիա կարողիկոսի, աստի կոչեաց զԲեւիամիմ բարգման. զոր եւ իսկոյն, որպէս ասէ Մովսէս կաղականտուացի (ի գիրն Բ. ի գլ. Գ.) մանուկն Վասակ ի ձեռն Անանիայ եպիսկոպոսին Սիւնեաց առաքեաց : Ուր եւ յայնժամ սուրբն Մեսրոպը ստեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս, ազխալուր, խժական, խեցքեկագունի լեզուին Գարգարացոց :

Արդ քաղաք այսպիսի, ուր սկիզբն Մատենադարանի, որպէս կարծեմն, եղև ի Հայս, ուր

Վասակը կրկին քսրրոց երանաշնորհ հարց, Մեսրոպայ ասեմ եւ Մովսիսի՝ արդիւնաւորեցան, ուր վարժարան բացաւ, եւ դպրութիւն յաճախեաց, յորմէ եւ Բենիամին բարգման՝ Սան առաջնոյ բարգմանչին արագեաց ի գործակցութիւն նմին յԱղուանս, քաղաք ողջունելի առաջնոց, համբուրելի յետնոց, քաղաք ոչ աննշան :

Բայց աւանդ, զի անուն եօրա առ ամենայն պատմիչս ազգիս՝ ցայս վայր ծանուցեալս՝ անյիշատակ է. ընդ անուանն եւ աւերակն ի յետնոց անտեսեալ. զոյր ծանօթութիւն յետ բազմաց տարժանմանց հազիւ ընդ աղօտս ինչ առաք, եւ իղձ եղեաք հաղորդել ազգայնոց մերոց հնասիրաց :

Արդ մինչ վակեալ ի խցի, զմին եւ զմիւսն ի շրջագայողաց եւ ի բնակչաց կոչէի մի առ մի հարցանել՝ զմիոյ միոյ ի տեղեացն առնուլ ծանօթութիւն. զոր եւ իսկոյն ի գիր առնուի, կէտ նպատակի ունէի զքաղաք կամ զքաղաքատեղի ինչ գտանել ի Գեղարքունիս, եւ յառաջ վարէի զգործն մանրըր զննութեամբ, եւ հնախօսել իսկ յաւակնէի : Իբրեւ հասար ստորագրել գտեղին Կորայ, տեսանէի զի Շահխարունեան ստորագիրն մեր ասէ (ի հտ. Բ, յեր. 243) քէ « ի Հնոց գիւղաքաղաքեւս վերակոչէր » : եւ ի մէջ բերէ զարձանագրութիւն եկեղեցւոյն, ուր Քաղաքագիւղ գրի : Ասէ քէ Մագիստրոս զանունդ *Կոր* ընծայէ գաւառին. ըստ այսմ գրէ եւ Հայրն Ղուկաս ի Հնախօսութեան իւրում, յերես 276 :

Ոչ կարծեմ քէ Գիւղաքաղաք եւ Քաղաքագիւղ զանազանեալ էին առ նախնեօք մերովք եւս. բայց որպէս յանուանէ աւանին երբեմն համօրէն գաւառն կոչի, նոյնպէս եւ յանուանէ գաւառին երբեմն աւանն եւս կոչի :

Ապա յասելն ի Գիւղաքաղաքին Կորայ, հնար է իմանալ ի Կորայ գաւառի Գիւղաքաղաքն. որում յաճախակի պատահէ այլ անուն ունել. քեպէտ ոչ Հնախօսութեանն եւ ոչ Ստորագրութեանն աշխատասէրք տան զայլ անուն այսմ Գիւղաքաղաքի : Ուստի կարծէի, քէ որպէս առ իններորդ դարուն եր այս կացուրդ Սուփան Գրիգորոյ, եւ նախնեաց նորա, նոյնպէս եր եւ առ հնովք հայկազուն Պայազատօք տոնմին Սիւնեաց. որով եւ սա է զոր Խորենացին յիշէ իբրեւ քաղաք ի Գեղարքունիս :

Անտոն վարդապետ Տէր Ստեփանեան Տփլիսեցի, որ եւ բազմօք սատարեալ եր յայսպիսիս մերում ստորագրի, զործով իւրք երբայր ի կողմանս Կորայ, աղաչեցի զնա յարձանագրութեանց

տեղւոյն ամել ինչ ինչ, որպէս եւ արարն, յորոց գերիսն նշանակեմ աստ՝ որք կրեն զայլ անուն քաղաքիսնյուր տակաւին : Ի կողմն հիւսիսոյ մենաստանին Կորոյ՝ սուրբ Աստուածածին անուանելոյ, զոր նախնիքն Սուփանայ Գրիգորոյ հիմնեցին. եւ ինքն աւարտեալ բարեզարդարեաց :

ՍՈՌԻԲ ԽԱԶՍ ԿԱՆԳՆԵՅՑ

ՅԱԿՈՎԷ ՔԱՀԱՆԱՅՍ ԿՆԻՔԵՅՑ ԲԱՂԱՔԻ

ԲԱՐԵԽՕՍ ԱՄՈՒՍՆՈՅՆ ԻՄՈՑ ՄԱՐԹԱՅԻ,

Ի ԹԻԻ ԶԿԶ.

Անդ դարձեալ,

ՍՈՌԻԲ ԽԱԶՍ ԿԱՆԳՆԵՅՑ ՄԱՏԹԷՈՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԿՆԻԳ ԲԱՂԱՔԻ, ԲԱՐԵԽՕՍ ԻՆԶ, ԶՀԳ.

Ի կողմն հարաւոյ,

ԵՍ ՄԱՐԿՈՍ ԿՆԻԲ ԲԱՂԱՔԱՅԻ,

ԿԱՆԳՆԵՅՑ ՍՈՌԻԲ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵԽՕՍ.

Ի ԹԻԻ ՀԱՅՈՑ ՌՃԶ.

Ուստի անկայ ի տարակոյս, քէ մի գուցէ Կնիք կամ Կնիգ իցէ գիւղաքաղաք գաւառին Կորայ. եւ սոյն այս անուն իցէ քաղաքին յիշատակելոյ ի Խորենացւոյն, որում մեքն ի խնդիր լինեաք : եւ քէ սոյն այս իցէ քաղաքն որ ի Գեղարքունիս, Արքունիք միշտ հայկազուն պայազատացն Սիւնեաց՝ որպէս յետնոց, նոյնպէս եւ առաջնոց :

Իբրեւ այսպէս հետաքրքրութեամբ յառաջ վարէի զստորագրութիւնն, եւ դեպ յԱրեւելս խաղացեալ՝ հասի ի Զաղալու եւ ի Պասարկէչէր գիւղօրայն, ըստ պատահման ասացին քէ աստ կայ Ազատ քաղաքատեղւոյն աւերակն :

Եւ որպէս ետու նոցա պատմել, բաց ի վկայութենէ մեծիաւերակին, զիրքն, բարեվայելչութիւն տեղւոյն, եւ օդոյն եւ ջրոյն պատուականութիւն ցուցանէ քաջիկ քէ արժան եր լինել անդ քաղաք երեւելի եւ ականաւոր :

Հարցի դարձեալ քէ ուստի գիտեք լինել անուան զորա Ազատ, եւ զայն հաւաստեցին մեզ յերկուց զվսոց, զոր զկնի գրեսցուք : Այսու դարձեալ տարակուսեցաք, եւ սկսաք աջալուրջ դիտել՝ առ որոշելոյ քէ Ազատ քաղաքն իցէ յիշատակեալն ի Խորենացւոյն, երէ Կնիք կամ Կնիգ քաղաքն իցէ :

Հայեցայ զի ի բազմախտուն խաջվեման որ ըզշրջապատիւք այնր մենարանին, եւ ի բազում տեղիս գիւղաքաղաքին, այդ երեք արձանագիրք միայն կրեն զանունդ զայդ, երէ այլ եւս կան՝ բազումք կամ սակաւք, չեղեւ հնար դարձեալ ստուգել կամ գիտել :

Նա զի եւ տեսի, զի այդ արձանագիրք՝ բուա-

կան ոչ հեռի ի միմեանց բարձեալ բերեն, յառաջնոյն ընդ վերջինն քառասուն ամբ ընդմիջեն: Որով հնար է կարծել եւ ասել՝ քե այդ խաջվիմաց կանգնողք են փոխադրեալ յայմէ Կնիք անուանեալ քաղաքէ այսր (քեպետ ոչ գիտեմք քե ուր, եւ յորում գաւառի եւս այն իցէ.) եւ զանուն հայրենի քաղաքի իւրեանց պանեցին յարձանագրութիւնս իւրեանց, որպէս եւ է միշտ այդ սովորոյք:

Եթէ ներեսցի յանդգութեանս, յարմարեալ ինչ բան յաւելից. իբրեւ զի յաւերածս ինչ երկրին համօրէն՝ այս քաղաք իբրեւ տեառնագրեալ իմն հրաշիւք երկնաւորաւ՝ անվնաս եկաց մնաց՝ իբրեւ կնքեալ, կամ կնիք ականածելի բշխմեաց: Եւ դովին այդու առ յիշատակէ գոնէ զժամանակ ինչ այդ անուն ընծայեցաւ քաղաքիս, եւ դրոշմեցաւ յարձանագրութիւնս: Թեպէտ առ նախնեօք գոյով անյիշատակ, եւ վերջնոցս ի սպառ աւանդ հաւաստի ինչ չբաւեմք որոշել:

Ուստի եկեսցուք զհաւաստիսն ցուցանել՝ քե անուն այսր աւերակ քաղաքատեղոյ է Ագատ, քե սա էր Արքունիք Սիւնեաց, որով եւ յիշատակեալն ի Խորենացոյն:

Հարցի ցնոսա, որոց ետունն ծանօթութիւն լինել անուն քաղաքատեղոյ Ագատ, որպէս եւ որք յետոյ գնոյն վկայեցին, քե ուստի լուեալ է ձեր:

Պատասխանեցին քե ի Գեղարքունիս ի սպառ չիք ոք մնացեալ ի բնիկ հայկազուն բնակչաց, որ յաւանդից ծերունեաց լուեալ իցէ, եւ արդ պատմեցէ: Միայն ի Գանձակեցոց եւ ի Սիսականաց, որք անց եւ դարձ առնեն զտեղեւս, լուեալ գոյով ի հաւուց նախնեաց, ցուցանեն քե սա է Ագատ քաղաքն:

Պարտ է որոց ի Հայաստան հետաքննին լինին իմիք՝ բազումս վաստակել առ բաւելոյ բան ինչ կորզել ի բերանոյ նոցա, եւ այն ոչ միանգամ հարցուածով շատանալ, այլ բազում անգամ դարձադարձ կրկնել. եւ ոչ միում միայնոյ եւեր, այլ բազմաց. ոչ միայն վասնանգիտութեան բնակչացն, այլ զի ի սպառ առ ոչ ինչ համարին բան զայսպիսի, եւ ծանր քուի նոցա ասել զոր տեսանեն առեալ ի գիր. զոր եւ անարգեն իսկ:

Իբրեւ ցմին եւ ցմիւսն հարցանէի՝ քե կան արձանագրութիւնք անդ, կամ գրածոյ յիշատակութիւնք, զի գայնչափ գրենոյ նոցա զյիշատակարանս էի հաւաքեալ, ոչ պատահեցայ այսպիսում իմիք ի նոսա: Ասացին վանականքն գայս ինչ, զոր ցայն վայր ոչ առ իս խօսեցեալ էին, եւ ոչ այլոց յայնպիսում ժամանակի՝ յորժամ եւ հարկ

իրացն պահանջեալ է, որպէս տեսցես զկնի: Ասացուած նոցա այսպիսի ինչ էր, քե Տրդատ բազաւոր մեր զայդ Ագատ քաղաք ամենայն հոգեւորական եւ քաղաքական հարկօքն յեկամուտս շնորհեալ է մենաստանիս: Աւանդութիւն է ի վանականս անապատիս, եւ այն հին, քե այս կղզեակ ի հնումն էր տուն մենենիցն Սիւնեաց, եւ յորժամ սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրհանդերձ Տրդատաւ արքայիւ եկն այսր, եւ կործանեաց զբազինսն, արար զսա տուն միաբանակեցաց, անուանեալ զսա ՍԱ Է ՎԱՆՔ, յորմէ ել ասեն անունս Սեւան:

Ապաքեն եկաւորութիւն սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ ի Սիւնիս յայտնի է, որպէս եւ քաջ հնախօս Հայրն Ղուկաս գրէ յեր. 258. « Նորոգեցաւ (Սիւնեաց աշխարհ) անդրէն լուսաւորութեամբ սրբոյն Գրիգորի, յորում ժամանակի ընդ մկրտի Տրդատայ՝ մկրտեցաւ եւ իշխանն Սիւնեաց, որ գնացեալ էր ընդ Լուսաւորչին ի Կեսարիա... եւ խնդրեալ յարքայէ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ ուսուցիչ վասն իւրոյ նահանգին, առնու զոմն յԱսորոց անտի զոր բերեալ էր սուրբն Գրիգոր, եւ եկեալ ի Սիւնիս՝ մկրտէ զամենայն ընտանիս իւր, կործանէ զբազինս, եւ զտեղի նոցա պատուաստէ ի շինութիւն եկեղեցեաց, դարձուցեալ զամենայն նահանգն ի քրիստոնէութիւն: Յետ սակաւուց եկն ի Սիւնիս եւ նոյն ինքն սուրբն Գրիգոր զկնի դարձին իւրոյ ի Հռովմայ (ընդ որում գնացեալ էր եւ սոյն իշխանս Սիւնեաց, որոյ շրջեալ, ասէ Ստեփաննոս Ուռպեղեան, ընդ գաւառն ամենայն (Սիւնեաց) հաստատու ի հաւատս, եւ ի պատշաճաւոր տեղիս շինէ եկեղեցիս, եւ կանգնէ զնշան տէրունի »

Վասն Տրդատայ արքային մերոյ յիշատակի ինչ ոչ, որպէս աւանդեն սոքա: Բայց չէ հեռի ի ճշմարտութենէ, զի ի տարածումն հաւատոյ յամենայն Հայաստան՝ աջակից եւ օգնական էր արքայն Տրդատես. որով եւ կարեմք ասել՝ քե զՄենեան այսպիսի կործանել ոչ զիրաւ յաջողէր, վասն որոյ եւ արքայն ինքնին եկեալ հասեալ էր:

Ուստի կրկնեցի զիմ հարցումս, քե քաջ գիտէք զշնորհուածդ զայդ Տրդատայ լինել, եւ ունիք ինչ գիր յիշատակութեան: Առ որ պատասխանեցին քե Տրդատայ կամ այլոյ ուրուք բազաւորի պարտ է լինել, զոր չգիտեմք քաջ:

Ապա հարկ եղեւ ինձ որոնել զայլ ոք բազաւոր՝ որ իցէ ժառանգութիւն ինչ տուեալ այսմ անապատի: Եւ գտի յօրագրութեան Տեառն Մանուկի Շանինեան Վարդապետի Կիւմիւշխանացոյ, որ

առնու ի Հնախօսութենէն, որպէս եւ նա յմարպե-
լեան Ստեփաննոսէ . « Մաշտոց վարդապետ ետ
« սահման վանիցն , եւ պայծառացոյց երկնաքա-
« տակ կարգօք , յորմէ համբաւոյ շարժեալ Աշո-
« տոյ իշխանաց իշխանի , որ յետոյ եկաց առա-
« ջին թագաւոր ի Բագրատունեաց , սուրբ Ուխ-
« տին գայ ի տեսութիւն սուրբ հօրն , եւ ընծայէ
« գիրկական Նշանն աստուածընկալ խաչին ,
« եւ տայ ժառանգութիւն սուրբ Եկեղեցոյն գեղոյ՝
« զՎարսէր , զՅամաքաբերդ , զԳոմաձորն , զԲերդ-
« քըն , զԹառեացտափ , եւ զմրսն կռակածին , որ
« ե Մակքարն , եւ այգիս ի Գառնի եւ յերեւան , եւ
« յայլ տեղիս : »

Ընդ ասել նոցա ի Տրդատայ եւ այնու ոչ հաւա-
նէի , զի Ասողիկ եւ Ուրպելեանն՝ որք գրեն զշինու-
թենէ եկեղեցեաց անապատիս , ոչ ցուցանեն զնո-
սա հիմնեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն , վասն որոյ եւ
յետինք պարզապէս հեղինակ անապատական կե-
նաց մենատանիս եղին զՄաշտոց :

Իսկ ի կարգս շնորհելոցն յԱշոտոյ չիք Ազատ
քաղաք . եւ այլոյ ուրուք ի քաղաւորաց լինել նուի-
րատու անապատիս՝ ոչ ի պատմութեանց լուաք
եւ ոչ յաւանդից . որպէս եւ ոչ Մանուէլ վարդա-
պետ առեալ յիշատակե այսպիսի ինչ յիրումն
օրագրութեան :

Հուսկ ուրեմն ամենայն հարցուածոց մերոց
պատասխանատուութիւնք նոցա յայս ամփոփե-
ցան , բէ ունիմք զիրս ստացութեան , եւ յետկար
ի Պարսկաց վաւերացուցեալ . բեպետ ինքեանք
չեն ընթերցեալ գրուղքսն , այլ միայն տեսեալ են :
Եւ այն կայր ի ձեռս Տեառն Ներսիսի Արքեպիս-
կոպոսի Վրաստանի , զոր տարաւ աստի յամի
1816 , եւ կայր մնայր առ նմա , կամեր տալ վաւե-
րացուցանել ի Ռուսացն կառավարութենէ . որք
բեպետ չէին ի սպառ տիրեալ Գեղարքունոյ . բայց
զմասն ինչ կալեալ ունէին , եւ յառաջէին զամե-
նայն զծովն ունել :

Մանուէլ վարդապետ եկն այսր յամին 1829 ,
եւ արար զօրագրութիւնդ . որով եւ բուղքդ այ-
դոքիկ ոչ անցին ի ձեռս նորա , եւ ինքեանք իսկ
չեն պատմեալ , ուստի եւ նա չէ առեալ ի գիր :

Ի նմին ամի Սրբազանն Տէր Ներսէս յանկարծ ի
Տփլիսեաց երբայ ի Քիշնով Պետարապիոյ . եւ ոչ
անագան զկնի երբայ Մանուէլ վարդապետ ի Տրփ-
իս . որոշէ ի բղքոց անտի նորա զամենայն բուղք
եւ զայն յետկար՝ որ զանապատես , եւ առաքե
այսր ինամով պահել . որ եւ կայր մնայր աստ :

Յետոյ մինչ Տէր Ներսէս ի Քիշնովայ դառնայր

զայր երբայ ի կարողիկոսութիւն Արարատեան
Աթոռոյն եմուտ յայս յանապատ , եւ զնոյն բուղքս
դարձեալ առնու , եւ տայ իսկ ընթերնուլ : Անդ
գտեալէ եւ ստորագիր մեր Շահխաթունեան . նմին
հարցեալ է բէ որ իցէ եւ ուր կայցէ Ազատ քաղաք .
նա պատասխանեալ է կարծեօք՝ բէ պարտէ լինել
ի կողմանս Վասպուրական աշխարհին : Չար-
մանք զի որ անդն կացեալ են՝ ոչ են ասացեալ ,
բէ կայ առ ծովակաւս , եւ է ի Գեղարքունիս : Եւ
զիմնդ հնար է վաւերացուցանել զյետկար ստա-
ցութեան կալուածոյ իմիք՝ յորժամ ոչ գտեղին
գիտիցէ ոք , եւ ոչ կարիցէ ցուցանել զսահման
նորա : Եւ այսպէս յայնժամ եւս ասացին , առ
տարաւ աստի զայն բուղքս , եւ մնան առ նմա .
որով եւ մեզ չեղեւ հնար տեսանել :

Արդ բեպետ ոչ գիտացաք բէ որում քաղաւո-
րի իցէ պարգեւատուութիւնդ Ազատ քաղաքի ,
եւ կամ բէ ի Պայազատէ ինչ ումեքէ Սիւնեաց ,
բէ եւ զբուղքսն աջօք իմովք ոչ տեսի , բայց հաւա-
նական դատիմ , որպէս եւ աւանդութիւնք Գան-
ձակեցոց եւ Սիսականաց վկայեն , որպէս եւ սո-
քա պնդեցին , ուստի շրջեալ զմիտս իմ ի Կոթ եւ
ի Կնիք անուանակոչեալ քաղաքաց , յաւետ հաս-
տատեցայ յայն կարծիս՝ բէ յիշատակեալն ի Խո-
րենացոյն սոյն այս քաղաք է , որոյ աւերակն
տեսանի , եւ անուն նորա Ազատ լսի :

Քաղաք լինելոյն աւերակ նորա վկայէ , զի ըզ-
շրջապատ նորա ասացին լինել չորից ժամուց ճա-
նապարհ՝ երեւին կործանեալ աշտարակք նորա
եւ ամրոցք , եւ քանի մի եկեղեցիք : Ի հիւսիսոյ
ունի զծովակն Գեղամայ , ուր զերկուս անկիւնսն
տարածանէ , զոգ ի միջի ունելով՝ ծովածոց իմն
ի ներքս առնու : Յարեւմտից ունի զՄաքենիս եւ
զԿեօտեկալույսի , ի հարաւոյ զյերիսն Սիսակայ ,
յորոց ի լանջս զամ քան զգամ ելեալ մի անկիւն
նորայննու , որովք ձեռանայ եռանկիւնի . իսկ յա-
րեւելից ունի զՎասակաշէն եւ զՄեզրա : Յաճա-
խեն ի սմա խաչվեմք եւ դամբարանք :

Յընդարձակութեան քաղաքատեղոյս զայժմուս
երեք զիւղք են կանգնեալ , երկուքն տաճկաբնակ ,
որք կոչին Գըզըլ վանք , եւ Գըրգպուլագ . եւ միւ-
սըն հայաբնակ , որ կոչի Զաղալու . ուր ինձ բուի
բէ յանուանես Ազատ՝ ելեալ է Ազատու , եւ յե-
տոյ ի սպառ աղճատմամբ լեալ է Զաղալու :

Ի վերին կողմանէ քաղաքիս բոլսէ իբրեւ քա-
ռասնակնեան ջուր , մին այնչափ առատ , որ բա-
ւէ շրջել զերկուս ջրաղացս , եւ իջեալ ընդ մէջ քա-
ղաքին եւ Վասակաշինու՝ մտանէ ի ծովակն : Գու-

ցէ սա իցէ զոր Ուռպէնեանն Շատջրիք կոչէ. քեպէտ են եւ այլ քառասնարուղի շուրք ի գաւառիս :

Վասակաշէն, որ այժմ ասի եւ լսի Պասարկէ-
շէր, կէս ժամաւ բացատ ի քաղաքէն. զորմէ մարք
է ասել, զի երէ Ազատ քաղաք էր իշխանանիստ
Սիւնեաց, եւ Վասակ Սիւնի ընդ երկար ժառան-
գեաց զՍիւնիս, եւ անցեալ եկաց բարձու ի վերոյ
քան զամենայն նախարարս Հայոց, նա շինեաց
գտա իբրեւ իւր դաստակերտ, եւ յանուն նորա այս-
պէս կոչեցաւ : Ապա մնայ ասել քէ յիշատակեալն ի
Խորենացուն եր այս քաղաք, եւ անուն նորա կո-
չէր Ազատ, այլ քէ յինչ պատճառէ այնպէս կոչե-
ցաւ, այլոց բողոքմքննել : Եւ քէ երբ այսպէս ամա-
յացաւ չէ յայտ. բայց հաւանական բուի ասել՝ քէ
յետ ապիրատելոյն Վասակայ առ հայրենի ազգ
իւր՝ պատերազմաւ եւ մատնութեամբ, եւ պատ-
ճառ լինելոյ աւերածոյ Հայաստան երկրի եւ բիւր
մահունց, նախարարք մեր առ քէն վրիժու նորա
հիմն ի վեր տապալեցին զքաղաքն, եւ յետինք ի
պայազատացն Սիւնեաց իբրեւ քաղաք պղծեալ
եւ իբրեւ քաղաք ուրացողի լքին բողին, եւ իս-

պառ մերժեցին. ուստի եկեալ՝ զարքունիս իւր-
եանց ի Կոր հաստատեցին, եւ զնոյն քաղաք յորի-
նեցին :

Եւ զի քաղաքն որպէս հոգեւորական տրովքն,
նոյնպէս եւ քաղաքական յարկօքն շնորհեալ էր
Սեւանայ, տակաւին յետ աւերմանն զհարկսն առ-
նուին, տասանորդելով զվարելահողսն եւ զմար-
զըս. մինչեւ յետոյ ի փոփոխել իշխանութեան՝
ի պարսկական կառավարութենէն եւս ընկալեալ
են՝ յետկար : Բայց զի ի հարիւր եւ յիսուն ամաց
հետէ ամայացեալէր Գեղարքունին, ուստի տա-
սանորդ կարէին պահանջել : Եւ այսպէս ընդ մո-
ռացութեամբ անկեալ է այս մեծ եկամուտ :

Միայն մնայ հետախուզի ումեք զհետկարին հա-
ւասարն՝ երէ կայցեն ընդ նմա եւ այլ բուղքք ծա-
նուցարարք, ի հրատարակութիւն հանել, զի հա-
ւաստեցին, կամ քաջ եւս ծանուցին գրեալքս :

ՊՕՂՈՍ Վ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Կոստանդնուպօլսէցի :

յԱմի Տետոն 1850

ՍԱՀՄԱՆՔ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ Ի ՌՈՒՍԻԱ.

(Նարայարութիւն, Տես Հատ. Գ. Էջ 225)

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՅՈՒՄՅՈՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ.

ՃԺԷ.

Հայոց որ եւ իցէ վանքին կամ եկեղեցուն եւ
կամ անոնց վերաբերեալ բարեպաշտական տե-
ղեաց համար որոշուած ամենայն շարժական
եւ անշարժ ստացուած՝ բոլոր Հայաստանեայց
եկեղեցւոյ հասարակաց ստացուած կհամարուի :

ՃԺԸ.

Ո՛ր եւ իցէ զրամաժողով ու տուրք հաւաքել որ
մինչեւ ցայժմ ըստ հին սովորութեան հրաման
կայ ընելու Հայոց եկեղեցիներուն համար՝ այսու-
հետեւ ալ կրնան ըլլուիլ այն վիճակին մէջ՝ յորում
նոյն եկեղեցիները կգտնուին : Այսպիսի զրա-
մաժողովները Հայոց ուրիշ վիճակներուն մէջ ալ
ընելու համար՝ հարկաւոր է որ Էջմիածնայ Սիւն-

հողոսէն վճիռ հանուի, ինչպէս որ վանորէից
համար եղած զրամաժողովոց վրայ ըսինք. (ԳԶ) :

ՃԺԹ.

Եկեղեցեաց զրամագլուխը շահ բերելու համար
կղբուի Տերութեան կամ հասարակաց զրամա-
տուններու մէջ : Այս զրամագլխոյն մասնաւոր
մարդկանց ձեռք յանձնուիլը՝ միայն վիճակաւոր
Առաջնորդին հրամանաւ եւ անոր պատասխա-
նատուութեամբը կըլլայ, երբոր այսպիսի գործա-
ծութիւնը պատշաճ եւ օգտակար ճանչցուի եկե-
ղեցւոյն, եւ յանձնուած գումարը հաւատարիմ
գրաւականով մը ապահովեալ ըլլայ :

ՃԻ.

Իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ պիտի գտնուի
ճիշդ ու մանրամասն ցուցակ ամենայն եկեղե-
ցական անշարժ ստացուածոց, սպասուց եւ ուրիշ
կարասեաց ու զրամոց, եւս եւ այն ամենայն
բաներուն որ նոյն եկեղեցւոյն եւ շամից կարգը
կսեպուին ինչ եւ իցէ իրաւամբ. պէտք եղած